

Az asszimiláció kudarca – az antiszemitizmus sikere?

Janet Kerekes: *Álarcosbál a Fehér Keresztben. A zsidó asszimiláció.*

(Ford. Farkas Nóra.) L'Harmattan Kiadó – Kossuth Klub, Budapest, 2018. 371 oldal.

2018-ban jelent meg magyarul Janet Kerekes kanadai történész eredetileg angol nyelvű, *Álarcosbál a Fehér Keresztben. A zsidó asszimiláció* című monográfiája a L'Harmattan Kiadó és a Kossuth Klub gondozásában.¹ Önálló levéltári kutatások, illetve eddig ismeretlen források feltárása híján köztörténeti szempontból a kötet semmilyen újdonsággal nem szolgál, ezért eltekintve a részletes tartalmi ismertetéstől, recenziómban arra törekszem, hogy a szerző koncepciójának bemutatása mellett azt szemléltessem, hogy a monográfia miért *nem* felel meg még az alapvető tudományos elvárásoknak sem.

A kiadvány címe, illetve a hátsó borítón megadott rövid bemutatás szerint a könyv „a magyar zsidóság 1867 és 1920 közötti *asszimilációs erőfeszítéseit* kutatja”, amit párhuzamba állít „a Nagy-Britanniában zajló *hasonló törekvésekkel*”.² Az előszóból viszont kiderül, hogy a könyv „azzal a célkitűzéssel íródott, hogy megértse a *befogadó társadalom* álláspontját, úgy, hogy mindeközben nem bírálja azt és nem tulajdonít neki felelősséget” (8). Az ellentmondás arra világít rá, hogy amit az olvasó kap, az valójában nem a magyar zsidók dualizmus kori asszimilációjának elemzése, hanem az arról alkotott nem zsidó *társadalmi percepció*nak a bemutatására tett kísérlet.

A kötet négy fő részre tagolódik. A *Bevezetés*ben a szerző az eddigi történetírás bírálatán keresztül fejt ki koncepcióját, megelőlegezve a könyv végső konklúzióját is: „A zsidóknak a reformra és ezáltal a befogadó társadalomba való beolvadásra irányuló erőfeszítése *hasonló módon vallott kudarcot* az említett két országban”³ (23). Az első rész a középkori katolikus egyházi állásponttól kezdve a liberalizmus megjelenéséig igyekszik bemutatni, hogyan viszonyult a keresztény társadalom a zsidók jelenlétéhez, és hogyan szabályozta azt. Végkövetkeztetése, hogy az emancipáció koráig „a »zsidóhelyzet« körvonalait a keresztény egyház teológiai megalapozottságú marginalizációs törekvése alapozta meg” (35), és „a zsidók csak egyféleképpen szabadulhattak ki ebből a megtűrt helyzetből: egyedül

¹ A könyv eredeti angol alcíme – *The Failure of the Jewish Assimilation* – eltér a magyartól. 2020-ban a kötet második angol nyelvű kiadása jelent meg.

² Az idézeteken belüli kiemelések, ha külön nem jelzem, tőlem származnak.

³ „Reformon” a szerző azokat a törekvéseket érti, amelyeket olyan felvilágosodás kori szerzők műveiből gyűjtött össze, akik szerint „alapjaiban kell átformálni a zsidót azért, hogy a társadalom részévé válhasson”. Kerekes szerint „ebben a kérdésben teljes volt az egyetértés a felvilágosodás-kori [sic!] gondolkodók között” (53).

a kikeresztelkedés által nyerhettek befogadást a társadalomba” (31). Az egyházi-teológiai felfogáson a felvilágosodás kori jelentősebb francia és német filozófusoknak a zsidók helyzetét rendezni kívánó reformkoncepciói ütöttek rést, ezért a szerző azt vizsgálja, hogy milyen asszimilációs elvárásokat fogalmaztak meg velük szemben. Ezeket az elvárásokat hívja Kerekes „a felvilágosodás zsidókra vonatkozó specifikus eszményeinek”, és a könyv koncepciója szempontjából az a jelentőségük, hogy „végső soron az említett eszmények váltak azokká a kritériumokká, amelyek alapján az emancipációt követő időszakban megítélték a zsidók asszimilációs erőfeszítéseit” (74). A szerző szerint ezeket a reformkoncepciókat a liberalizmus megjelenése háttérbe szorította, az emancipáció előzetes teljesítésük nélkül valósult meg, az egyenjogúsítás után pedig a zsidók már nem is törekedtek „reformra”. A liberálisok a „felvilágosodáskori [sic!] gondolkodók fáradtságos erőfeszítéseit végül is semmibe vették” (94), és „megerősítették, hogy a reform nem feltétele az emancipációnak”, így „a liberálisok váltak felelőssé azért, hogy a zsidók nem a felvilágosodáskori gondolkodók részletes előírásaival összhangban asszimilálódtak, továbbá azért az összetett negatív hatásért, amelyet kiterjedt jelenlétük okozott a társadalomban” (83).

A könyv közel egyharmadát kitevő első rész után jutunk el a Magyarországról szóló második részhez, amely a reformkortól 1920-ig mutatja be a zsidók emancipációját és asszimilációjuk nem zsidó társadalmi percepcióját. Tulajdonképpen ez a 140 oldalnyi rész alkotja a munka gerincét, mert a harmadik rész, amely ugyanezt a célt tűzte ki nagy-britanniai kontextusban, már csak fele ilyen hosszú. Mind a két rész hasonlóan épül fel: a szakirodalomra támaszkodva, hagyományos politikatörténeti keretbe ágyazva meséli el a „zsidókérdés” adott országbeli történetét, míg a zsidó asszimiláció társadalmi megítélését a szerző a korabeli sajtóból és publicisztikából vett idézetekkel illusztrálva mutatja be. A negyedik rész a *Magyarország és Nagy-Britannia: összehasonlítás* címet viseli, de nem kell módszeres, szisztematikusan kidolgozott összevetésre gondolni, hiszen az *Elemzés* összesen öt oldalt tesz ki, és csak a korábban külön-külön megfogalmazott azonos konklúziók egymás mellé illesztett ismétlését adja.

A szerző koncepciójának lényege, hogy – bár csak 1920-ig tárgyalja az eseményeket – a holokausztból kiindulva, retrospektív módon ítéli meg a zsidók dualizmus kori asszimilációjának „sikerességét”: „Jelenleg nem áll rendelkezésünkre az a hosszú – igen hosszú – előzménytörténet, amely a holokauszt háttérét adja” – szögezi le már az előszóban (7). Janet Kerekes célja, hogy ezt az „előzménytörténetet” írja meg, azzal a kimondatlan, talán nem is tudatosított előfeltevéssel, hogy ha a zsidóság sikeresen asszimilálódott volna, a holokauszt nem történhetett volna meg. Ebben az „előzménytörténetben” tehát nem is lehet más a verdict: a zsidóság az emancipációt követően nem asszimilálódott, így a szerzőnek már a bevezetésben megfogalmazott végső konklúziója, hogy „a zsidók emancipációja, amely a zsidóság túlnyomó részénél nem azt váltotta ki, hogy megfeleljen ezeknek az elvárásoknak – hozta létre végső soron a holokauszthoz vezető körülményeket” (22). Ezen a ponton szólni kell a szerző asszimilációfogalmáról.

„Az asszimilációnak, minthogy különböző kritériumok szerint vizsgálhatjuk, nincs egységes meghatározása” – mutatott rá Nathaniel Katzburg.⁴ Így az asszimiláció „sikerének” vagy „kudarának” a mérlegelése is azon múlik, hogyan definiáljuk az asszimilációt. A holokauszt előzménytörténeteként meghatározott kiindulópontból következik, hogy az asszimiláció „sikerének” egyetlen kritériumává annak a kérdésnek az eldöntése válik, hogy mit gondoltak erről a „nem zsidók”. Janet Kerekes általánosító megfogalmazásában: „Bármiféle erőfeszítéseket tettek is a zsidók az emancipációjukat követően a reformra, Közép- és Kelet-Európa keresztényei ezeket az erőfeszítéseket sikerteleneknek tekintették” (21). A „zsidó asszimiláció” (kudarának) története tehát Janet Kerekes munkájában nem kapcsolódik a zsidók társadalomtörténetéhez, a könyvben erre vonatkozó adat alig található. Az asszimiláció társadalomtudományos megközelítése ugyanis nem állapotot kifejező bináris oppozíciókban (asszimilált–asszimilálatlan) kezeli a fogalmat, hanem több generáción át tartó, *többdimenziós reverzibilis folyamatként*.⁵ A társadalomtörténeti értelemben vett „asszimilációs mutatókat” a szerző viszont nem használja elemzési szempontként, a monográfiában csak annyiban jelennek meg – ha egyáltalán –, amennyiben kapcsolódik hozzájuk a nem zsidó társadalom valamilyen reflexiója. Ennek következménye, hogy a magyarországi zsidóság vallási irányzatairól, a köztük lévő konfliktusok természetéről, a zsidók szociális rétegződéséről, asszimilációhoz való viszonyáról, öndefiníciós kríziseiről, és ehhez hasonló kérdésekről alig tudunk meg valamit, pedig ezek nélkül aligha mutatható be a magyarországi zsidók asszimilációja és a nem zsidó társadalom percepciója. Ad absurdum a *neológ* szó először és utoljára a 232. oldalon szerepel a könyvben. Részben ebből fakad a magyarországi zsidóság szinte egyöntetű ábrázolása. Ám csak részben, és itt jutunk el a szerző antiszemitizmus-felfogásához.

Janet Kerekes szerint „magát az »antiszemitizmus« elnevezést nevezhetjük meg az antiszemitizmus-kutatás elsődleges kerékkötőjeként. [...] A vélelmezett antiszemitizmus hangoztatása ahhoz hasonlítható, mint amikor a filmekben fekete kalappal jelzik, ki lesz a negatív hős” (17), így „az antiszemitizmus megnevezés kitaró használata az egyik legnagyobb gátja annak, hogy feltárhassuk és megérthessük ezt a korszakot” (18). Ebből következik, hogy a szerző az antiszemita szót mint *minősítő jelzőt* semmilyen véleményre vagy személyre nem használja, ha ritkán mégis él vele, általában nem felejt el idézőjelbe tenni (lásd például az alábbi oldalakon: 25, 43, 73, 81, 95, 106). Az antiszemita jelzőt olyan következetesen kerüli, hogy még azokra sem használja, akik öndefinícióként éltek vele.⁶

⁴ Katzburg 1999: 12.

⁵ Az asszimiláció társadalomtudományos megközelítésére lásd: Gordon 1964: 60–83; Kövér 1977; Gyurgyik 2001; Brubaker 2002; Yinger 2002; Gerhard 2008; Biczó 2009: 37–86; Faragó 2010.

⁶ Fő forrásairól a következőképpen fogalmaz: Istóczy Győzőt „kimagasló »antiszemitanak« tartották” (81). A *Függetlenség* című napilapról: „A Függetlenség zsidókkal foglalkozó cikkeinek hangvétele és tartalma arra a következtetésre vezetheti az embert, hogy az egy »antiszemita hecc-lap« volt. De ez nem áll fenn.” (106). Prohászka Ottokárról: „A 19. és 20. század fordulójának ezt a kiemelkedő magyarországi személyiségét az antiszemita ember archetípusának tekintik

A szerző szerint félreértés, hogy az antiszemitizmus mint „politikai hitvallás” a 19. században született meg. A modern antiszemitizmus-kutatással szöges el-
lentétben álló véleménye szerint „a »politikai antiszemitizmus« lényegi vonásai [...] valójában olyan aggodalmak, amelyek mindig is léteztek”, ennél fogva „amit a történészek »antiszemitizmusnak« kiáltanak ki, valójában nem más, mint széles körben osztott meggyőződések összessége, amelyekkel kapcsolatban a keresztény Európa nagy részében közmegegyezés uralkodott”⁷ (18). A szerző szerint továbbá: „A valóság az, hogy az, amit az emancipáció és a holokauszt közötti időszakban antiszemitizmusnak neveznek, nem volt más, mint nyilvános eszmecsere a zsidó asszimiláció kudarcáról és arról a káros hatásról, amelyet ez gyakorolt a társadalomra” (18). Márpedig Janet Kerekes könyvének éppen ez a fő forrástípusa: az „asszimiláció kudarcáról” szóló diskurzushoz tartozó szövegek. Miután pedig ezek a szövegek nem vagy alig tettek különbséget zsidó és zsidó között, ez a másik oka, hogy a magyarországi zsidóság egyöntetűnek van ábrázolva a munkában. Így tehát nemcsak a zsidóság társadalomtörténete, de az antiszemitizmus eszmétörténete és az antiszemita mozgalom politikatörténete is hiányzik a könyvből. A kritikai észrevételeimet a továbbiakban alapvetően a magyar történelemmel kapcsolatos megállapításokról fejtem ki.

A monográfia koncepciójának, antiszemitizmus és asszimiláció értelmezésének ismertetése után a szakirodalom- és forráshasználat problémáiról érdemes szólni. Először is le kell szögezni, hogy a szerző nem olvas magyarul. Ahogy az előszóban megjegyzi: „a cél elérése érdekében fordítókra voltam utalva” (8). A szakirodalom használatának tehát alapvető problémája, hogy főleg angol nyelvű, így Kerekes gyakran igen régi és elavult munkákra szorul. A magyar középkort és kora újkort lényegében egyetlen munka alapján foglalta össze, de néha ezt is félreértette.⁸ Például Sopronból és Pozsonyból kiűzték ugyan a zsidókat a 16. század elején, de ottani vérvádakról nem tudunk (38).⁹ A türelmi adó összegét Kerekes tévesen határozza meg (39).¹⁰ Nem sikerült II. József rendeleteinek útvesztőjében sem eligazodnia. Egyes számban II. József „türelmi rendeletéről” ír, de a mellé zárójelben megadott évszámok „(1781–1783)” nem segítik eldönteni, melyik rendeletről is van szó. Az idézeteket visszakeresve kiderül, hogy az 1782-es alsó-ausztriai és bécsi viszonyokat szabályozó pátensből származnak, ami nem vonatkozott Magyarországra. A zavar ott éri el tetőpontját, amikor a szerző a főszövegben azt írja, hogy a „zsidókra irányuló törvények [sic!] [...] azután is hatályban maradtak, hogy a türelmi rendelet [sic!] érvényessége megszűnt – ezt ugyanis II. József, közvetlenül halála előtt, 1790-ben szinte teljesen [sic!] eltörölte” (84), majd lábjegyzetben közli az olvasóval, hogy a vallási türelemre

[...] szükség van olyan magyarázatra, amely nem ejt foltot jelleme általános feddhetetlenségén.” (158).

⁷ A modern antiszemitizmus-kutatásról válogatott szöveggyűjtemény: Kovács 1999.

⁸ Patai 1996.

⁹ Patai 1996: 113–114, 126; Komoróczy 2012: 231–258.

¹⁰ Komoróczy 2012: 773–785.

vonatkozó rendeletet a visszavonás nem érintette (96). Valójában olyan alapvető kérdéseket sem sikerült tisztázni, mint a zsidó népesség létszáma vagy a zsidó bevándorlás mértéke és ideje.¹¹ A zsidó népesség a szöveg szerint „1810 körül immár csaknem nyolcvanezer főt számlált” (39), holott ekkorra már 130 ezer körülire becsülhető a magyarországi zsidók száma.¹² Későbbi időpontra nézve nem található adat a zsidók létszámáról, de egy lábjegyzetben a szerző Istóczy Győzőre hivatkozik, aki állítólag „kijelentette, hogy 1785 és 1870 között a magyarországi zsidó népesség nyolcszorosára növekedett, és ha az ilyen arányú növekedés fennmarad, akkor 1900-ra 1,1 millió zsidó lesz”, Janet Kerekes pedig csak annyiban korrigálja Istóczy állításait, hogy szerinte „nem is tévedett nagyot” (135).¹³ A dualizmus korára nézve tévesen állítja a szerző, hogy „a magyarországi zsidó lakosság nagyarányú növekedését ebben az időszakban elsősorban a Galíciából való folyamatos beáramlásuk okozta” (134).¹⁴ A jogi szabályozás ismertetésében is több tárgyi tévedés olvasható: Kerekes már az 1840. évi 29. tc. kapcsán közli, hogy ez korlátozta a zsidók bevándorlását (117), majd egyetlen újságcikkre hivatkozva azt írja, hogy „1882-ben a kormány a bevándorlást megállító határozatot hozott”¹⁵ (135).

Ugyanakkor nemcsak az angol nyelvű szakirodalom félreértése és a magyar nyelvű mellőzése jelent problémát, de a szakirodalommal szembeni kritikai attitűd hiánya is. Ha a szerző a koncepciójába beilleszthető állítást talált, mérlegelés nélkül átvette. Ezek közül egyetlen példát említek csak. A zsidók dualizmus kori választói magatartásáról Kerekes azt írja:

„A lojalitás szempontjából is felfoghatjuk, miért voltak hajlamosak *egy tömbben szavazni* a zsidók. 1900 környékén, amikor Budapest zsidó lakossága huszonöt százalék körül mozgott, a város szavazásra jogosult polgárainak pontosan a fele volt zsidó, ők pedig következetesen liberális képviselőket választottak meg, szembemelve a más választókerületekben tapasztalható tendenciákkal.” (168)

Ezeket az állításokat a szerző Andrew C. Janos monográfiájából vette át, de az ebből levont – alaptalan – következtetések, hogy „a zsidók csakis saját magukhoz voltak lojálisak”, illetve „bomlasztó természetű lojalitásról tettek tanúbizonyságot”

¹¹ Olyan faktológiai jellegű tévedésekből is jó pár akad, mint például, hogy mikor terjesztettek be vagy fogadtak el egy-egy törvényjavaslatot (122, 156), mikor kezdődött az eszlári per (143), mi az a Csemegi-kódex (181), és ehhez hasonlók.

¹² Kovács 1922: 11; Silber 2008: 771.

¹³ Valójában 1785 és 1870 között nagyjából 83 ezerről 542 ezerre, tehát nem nyolcszorosára hanem hat és félszeresére nőtt a magyarországi zsidók száma, 1900-ra pedig nem 1,1 millióra, csak 825 ezerre, Istóczy tehát közel 300 ezerrel becsülte túl a növekedést.

¹⁴ Kovács 1922: 13; Konrád 2018: 31–60.

¹⁵ A *Függetlenség* a *Neue Freie Presse* értesülését vette át, amely az Oroszországból Galíciába, nem pedig a Galíciából Magyarországra irányuló bevándorlásról szólt. Vö. A zsidó bevándorlás. *Függetlenség* 1882. június 12.

(169), viszont már a szerző sajátjai.¹⁶ A fenti állításokkal szemben le kell szögezni, hogy nem ismerünk olyan korabeli statisztikát, amely akár országos, akár választókerületi szinten kimutatná a szavazati joggal rendelkező polgárok felekezeti összetételét, így nem tudjuk megmondani, hány százalékuk volt zsidó. Ebből következik, hogy azt se tudjuk megmondani, hány százalékuk ment el ténylegesen szavazni, és ők kikre voksoltak.¹⁷ Miközben hangsúlyoznunk kell, hogy a zsidók választói magatartását illetően jórészt sötétben tapogatózunk, azt is érdemes megjegyezni, hogy a zsidó vallású képviselők pártállására nézve viszont vannak adataink. 1901-ben összesen (országosan) 20 izraelita képviselőt választottak meg, 12-t a kormánypárt, 8-at az ellenzék támogatásával, 1905-ben viszont a szintén 20 megválasztott izraelita képviselőből már csak 7-en képviselték a Szabadelvű Pártot, és 13-an az ellenzék különböző pártjai között oszlottak meg.¹⁸ Ezek az adatok nem támasztják alá Janet Kerekes következtetéseit.

Nézzük a forráshasználatot is. Janet Kerekes elismeri:

„[...] csaknem kizárólag nem zsidó forrásokat használtam fel. Zsidó megnyilatkozások csak igen erős szűrés után kerültek be, és csupán azért szerepeltetem őket, hogy a velük szembeni negatív hozzáállás erősségét alátámasszam velük [sic!]” (23).

Sajnos általános gyakorlatként figyelhető meg a könyvben, hogy a kiválogatott forrásidézetek funkciója pusztán a prekoncepció igazolása, így a szerző forráshasználatát szelektívnek és illusztratívnak értékelhetjük. A szerző által leggyakrabban használt forrástípus a sajtó, de ennek összegyűjtése, illetve szelekciója is problematikus, ugyanis bevallottan a Bonyhády Perczel István által összeállított, zsidókra vonatkozó hírlapkivágat- és aprónyomtatvány-gyűjteményben található cikkekre támaszkodott (105). Se a gyűjtőről, se a gyűjtés szempontjairól, így Perczel zsidóellenes világnézetéről sem ad tájékoztatást a szerző.¹⁹ Szerinte:

„[...] az 1880-as évekre már csaknem minden magyar számára nyilvánvalóvá vált, hogy a zsidók így vagy úgy, de mindenképp megőrzik zsidó jegyeiket. Ezért a Jüdische Delikatessen reprezentativitása nem döntő számunkra” (110).

A szerző általános gyakorlatából, hogy a forrásszövegeket – a sajtót leszámítva – szinte mindig szakirodalmi munkákban található idézetekből veszi át, több

¹⁶ Janos 1982: 117. Az állítását Janos semmilyen kutatással nem támasztotta alá, az egész bekezdéshez egyetlen hivatkozást sem illesztett. Janet Kerekes később már azt állítja „tény, hogy Budapest zsidó lakosságának fele rendelkezett szavazati joggal” (197). Ez természetesen már csak azért is lehetetlen, mivel 1900-ban Budapestnek 166 198 zsidó lakosa volt, de csak 49 618 választópolgára. *Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve* 1904: 18, 343.

¹⁷ Vö. Prepek 2015: 169.

¹⁸ A választások eredményeire: Boros–Szabó 2008: 156. Az izraelita képviselők személyére: Új és régi képviselők. *Egyenlőség* 1905. január 29.; Zsidóhítt országgyűlési képviselők. *Egyenlőség* 1905. február 5.

¹⁹ Ezekre nézve lásd: Kövér 2011: 413–414.

probléma is fakad: ez az eljárás nem teszi lehetővé, hogy az idézett forrást globálisan lássa át, emiatt a források körültekintő kritikai elemzése és értelmezése teljesen hiányzik. Gyakran előfordul az is, hogy a forrásidézetek a főszövegben dekontextualizálva jelennek meg. Vagy az nem derül ki, hogy a forrás mikor keletkezett, vagy az, hogy a szöveg milyen műfajba sorolható, de olykor az sem, hogy az idézet kitől származik (104). Elkerülhető lett volna például Virág Benedek *Tolnai Festetics László ifjú grófhhoz* című, 1798-as költeményének mint a galíciai zsidó bevándorlásról panaszkodó levélként történő félremagyarázása, ha a szerző az eredeti szöveget olvassa. Egyes idézeteket Kerekes tendenciózusan megvág (121), másokat úgy közöl, hogy nem tünteti fel a kihagyás helyét (137), de az is előfordul, hogy egy történész értékelését Széchenyi István nézeteiről úgy idézi, mintha magától Széchenyitől származó idézet lenne (115).

A forráskritika hiányának szembetűnő jele, hogy Janet Kerekes az antiszemita mozgalom propagandájának számos elemét fenntartások nélkül átveszi.²⁰ Közéjük tartoznak az Antiszemita Párt önlegitimációs érvelését képviselő, széles körű társadalmi támogatottságot hangsúlyozó megnyilatkozások.²¹ Ennek tudható be az is, hogy gyakorlatilag soha létre nem jött antiszemita szervezetekre való hivatkozás azt a benyomást kelti, mintha a társadalom túlnyomó többsége egyetértett volna Istóczy Győző zsidókról kifejtett nézeteivel. Az általa meghirdetett *Magyarországi Nem Zsidók Szövetsége* (132) és az *Antiszemita Liga* (131) valójában nem két külön egyesület volt, ráadásul nemhogy széles körű társadalmi támogatottságáról, de tényleges működéséről sem rendelkezünk adatokkal.²² *A zsidókérdés* című, Istóczy által szerkesztett újság pedig valójában ennek a nem létező szervezetnek a soha létre nem jött lapja lett volna (131).²³ Az antiszemita propagandával szembeni forráskritika hiányának tudható be az is, hogy Jászi Oszkárt hol zsidóként (188), hol „kikeresztelkedett zsidóként” (203), Gajáry Ödönt szintén zsidóként (153), Pulszky Ferencet kikeresztelkedett családból származónak (200), Csemegi Károlyt pedig áttért zsidóként ismerheti meg a könyv gyanútlan olvasója.²⁴ Kerekes szintén fenntartások nélkül veszi át az antiszemita érveket a „liberális sajtó” feletti „zsidó befolyásról”, anélkül, hogy ezzel kapcsolatos álláspontját bármilyen módon bizonyítani igyekezne. A forráskritika hiánya nemcsak

²⁰ A szerző – apologetikus – véleménye szerint: „Olyan személyekből sem volt hiány, akik világosan szemléltették a probléma [a zsidók asszimilációja – T. V.] természetét. Magyarországon Prohászka Ottokár és Istóczy Győző volt közülük a legkiemelkedőbb” (321).

²¹ „A keresztény-magyar nép minden osztálya velünk érez; mi kifejezői vagyunk a nemzet hamisítlan közvéleményének a zsidókérdésben” – állt az Országos Antiszemita Párt választási proklamációjában. *Budapesti Hírlap* 1884. március 23.

²² 1880. szeptember 27-én a belügyminiszter ezzel kapcsolatos interpellációra válaszolva kijelentette, hogy még az alapszabály tervezetét sem terjesztették be. *Képviselőházi napló* 1878–1881: 291–292.

²³ *A zsidókérdés* című folyóirat helyett – és nem mellett – jött létre a *12 Rőpirat*.

²⁴ Jászi feltehetőleg hatéves volt, amikor a családja református hitre tért, Csemegi hároméves, amikor katolikusra, Gajáry Ödön édesapja zsidó származású volt, de ő már katolikusnak született, Pulszky pedig régi lutheránus nemesi család sarja volt. Litván 2003: 19–20; Konrád 2015: 499–501.

az antiszemita sajtóval, de az emlékiratokkal szemben is felróható, legyen az akár Bary József, akár Szabolcsi Lajos memoárja (146, 147, 153).

Bár a könyv olvasói megtudhatják, hogy 1884-ben az Antiszemita Párt 17 mandátumot szerzett, azt már nem, hogy ez a megszerezhető képviselői helyeknek alig 4%-a volt, ahogy az sem derül ki, hogy az antiszemiták a 413 választókerületből csak 55-ben tudtak összesen 42 jelöltet állítani. Természetesen ezek az adatok a korabeli választójog, választási rendszer és a választások hatalmi befolyásolásának gyakorlata fényében interpretálhatók helyesen, de erre a szerző nem vállalkozott. Arra sem kapunk érdemleges magyarázatot, hogy mi okozta az Antiszemita Párt bukását (154–155). A koncepció igényli a századforduló utáni antiszemizmussal való kontinuitás megeremtését, így a szerző álláspontja szerint „bármiféle, azzal kapcsolatos felvetést, hogy a keresztény Magyarország megbékélt volna a zsidókkal, elvethetünk az olyan események miatt, mint például a Kecskemét város által támogatott bál 1887-ben, amelyre csak keresztényeket hívtak meg” (155). Sajnos a könyv tele van hasonló megalapozatlan és túlzó általánosításokkal.²⁵

Végül muszáj pár szót szólnunk a fordítás problémáiról is. A magyar forrásokból vett idézeteket sok esetben az angol fordításból fordították vissza magyarra, ami borzalmas eredményekhez vezetett. A fordítás szélsőségesen rossz példája Eötvös József *A zsidók emancipációja* című tanulmányának bemutatása: „A hasznosság és üldöztetés vetésforgójának példáit elősoroló Eötvös előbb marháknak nevezte, majd mézsárszékre hurcolta őket, végül pedig kijelentette: nem csoda, hogy a zsidók erkölcssei romlottak” (118). Aligha csodálható, ha ebből a fordításból valaki nem ismer rá Eötvös eredeti hasonlatára.²⁶ Ugyanez a probléma a zsidók 1790. évben kelt, országgyűléshez írott kérelmével (40), Dessewffy Aurél beszédével (116), Kunewalder Jónás 1848. március 22-ei körlevelével (120), Széchenyi beszédével (120) vagy Patai József 1918-as cikkével (161).

Kétszer ilyen hosszú recenzióban se tudnék minden tárgyi tévedést, forráskritikát nélkülöző interpretációt vagy fordítási hibát számba venni, így zárásként inkább egy koncepcionális hibára utalok még. Véleményem szerint Janet Kerekes könyvének alapvető hibája, hogy nem vonja be az elemzésbe a modern nacionalizmusok 18–19. századi kialakulását, eltérő nemzetfelfogásaikat és hatásukat a zsidók asszimilációjával kapcsolatos nézetekre, sőt a magyarországi nemzetiségi viszonyokra is csak egyetlen lábjegyzetben utal. Enélkül érthetetlen, hogy a hegemon

²⁵ Néhány példa: „Az 1848–49-es szabadságharc idején az emberek lázongtak a zsidó közösség ellen” (110); „Az 1880-as évekre már csaknem minden magyar számára nyilvánvalóvá vált, hogy a zsidók így vagy úgy, de mindenképp megőrzik zsidó jegyeiket” (110). Tiszaeszlár után „zsidókkal szembeni általános gyűlölködésről” ír, (147), „A magyarok kifejezték abbéli aggodalmukat, hogy háború esetén a zsidók Magyarország ellenségeivel fognának össze” (167), „A brit társadalom pedig nagymértékben csalódott ebben a reményben” (313).

²⁶ Az eredeti 1840-es Eötvös-idézet így szól: „nálok, kik üldöztetve mindig s mindenütt, ha néha egypár évig zsarnokok felhagya kegyetlenségeivel, előre tudhaták: hisz csak azért engedtetnek e szünnapok, hogy vagyont keresve, annyal hasznosabb martalékká váljanak, mint a gazda megheverteti marháját, hogy kihízzék, minekelőtte a mézsárszékre hurcoltatik”. Eötvös 1981: 20.

politikai ideológia, a magyar liberális nacionalizmus számára miért a magyar nyelvű válás volt a zsidók asszimilációját illetően az uralkodó szempont 1920 előtt, és hogyan befolyásolta a trianoni döntés a zsidók asszimilációját.

A zsidókkal szemben megfogalmazott asszimilációs elvárások értékelésében még a téma legkiválóbb hazai kutatói között sincs egyetértés,²⁷ Kerekes munkája azonban, a fentiekben a teljesség igénye nélkül bemutatott alapvető hibái miatt, egyáltalán nem felel meg a tudományos igényű könyvekkel szemben támasztott elvárásoknak.

Tátrai Viktor

FORRÁSOK

Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1904. Budapest.
Képviselőházi napló 1878–1881. 14. kötet. 1880. május 31. – november 16. (Szerk. P. Szathmáry Károly.) Pesti Könyvnyomda, Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Biczó Gábor 2009: *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Kalligram, Pozsony.
- Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel 2008: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Parlament, pártok, választások*. ELTE Eötvös, Budapest.
- Brubaker, Rogers 2002: Az asszimiláció visszatérése? A bevándorlással kapcsolatos szemlélet megváltozása és ennek következményei Franciaországban, Németországban és az Egyesült Államokban. *Regio* (13.) 1. 3–23.
- Eötvös József 1981: *A zsidók emancipációja*. (Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor.) (Gondolkodó magyarok.) Magvető, Budapest.
- Faragó Tamás 2010: „Még akkor francia lévén...” Történeti adatok az asszimiláció és az etnikai identitások alakulásához a 18–20. században. In: Bódy Zsombor – Horváth Sándor – Valuch Tibor (szerk.): *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Argumentum, Budapest, 334–349.
- Gerhard Péter 2008: Asszimiláció és disszimiláció az önéletírásban. Fest Imre és Edmund Steinacker esete. *Aetas* (23.) 3. 25–45.
- Gordon, Milton M. 1964: *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins*. Oxford University Press, New York.
- Gyurgyík László 2001: Az asszimiláció szociológiai elméleteinek és operacionalizálásuknak egy lehetséges változata a társadalomtudományi kutatásokban. In: Bárdi Nándor – Lagzi Gábor (szerk.): *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 149–162.

²⁷ Vö. Kecskeméti 2002; Komoróczy 2017; Konrád 2016, 2020.

- Janos, Andrew C. 1982: *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825–1945*. Princeton University Press, Princeton.
- Katzburg, Nathaniel 1999: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. (Ford. Ács Gábor, Nathaniel Katzburg.) (Osiris könyvtár – Történelem – Hungaria Judaica). MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris, Budapest.
- Kecskeméti Károly 2002: A zsidókérdés Magyarországon. *Valóság* (45.) 12. 94–102.
- Komoróczy Géza 2012: *A zsidók története Magyarországon I. A középkortól 1849-ig*. Kaligram, Pozsony.
- Komoróczy Géza 2017: Mit kíván(t) a magyar nemzet – a zsidóktól? In: Bányai Viktória – Komoróczy Szonja Ráhel – Koltai Kornélia – Biró Tamás (szerk.): *Bacher Vilmos emlékelőadások 1989–2013. Ünnepi kötet Komoróczy Géza 80. születésnapjára*. Magyar Hebraisztikai Társaság – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet – Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 254–264.
- Konrád Miklós 2015: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest.
- Konrád Miklós 2016: Zsidó nemzet, nép, felekezet, faj? Keresztény meghatározások és neológ önmeghatározások a reform- és a dualizmus kori Magyarországon. In: Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla (szerk.): *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 93–114.
- Konrád Miklós 2018: A galíciai zsidó bevándorlás mítosza. *Századok* (152.) 1. 31–60.
- Konrád Miklós 2020: Asszimilációs elvárások és zsidó válaszok az emancipációig. *Századok* (154.) 5. 903–934.
- Kovács Alajos 1922: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Magánkiadás, Budapest.
- Kovács András 1999: Az antiszemitizmus mint társadalomtudományos probléma. In: uő (szerk.): *A modern antiszemitizmus*. Új Mandátum, Budapest, 9–34.
- Kövér György 1977: Felekezet és nemzetiség: az oroszországi értelmiség példája a századfordulón. *Történelmi Szemle* (20.) 2. 247–259.
- Kövér György 2011: *A tisztaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Osiris, Budapest.
- Litván György 2003: *Jászi Oszkár*. (Millenniumi Magyar Történelem – Életrajzok.) Osiris, Budapest.
- Patai, Raphael 1996: *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology*. Wayne State University Press, Detroit.
- Prepek Anikó 2015: Az asszimilációs paradigma fogságában: a polgárosodás kori magyar zsidó történet kutatásának sajátosságai. In: Bárány Attila (szerk.): *Történeti Tanulmányok. XXIII*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 156–175.
- Silber, Michael K, 2008.: Hungary. In: Gershom D. Hundert (ed.): *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe I*. Yale University Press, New Haven – London, 770–782.
- Yinger, J. Milton 2002: Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé. (Ford. Keszei András.) *Regio* (13.) 1. 24–44.